REV SOC CRO SOC REV | Revija za sociologiju
Croatian Sociological Review
55 (2025), 1: 7–27
ISSN 0350-154X, eISSN 1846-7954, UDK 316

Zamišljene Drugosti: o postimperijalnim nacionalizmima

DOI: 10.5613/rzs.55.1.1
UDK 316.32:325.8(56)
911.3:32
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 1. 2025.

Jeremy WALTON https://orcid.org/0000-0002-3378-7095
Odsjek za kulturalne studije, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska
jeremy.walton@uniri.hr

SAŽETAK

Rad preispituje revolucionarnu tvrdnju Benedicta Andersona u knjizi "Nacija: zamišljena zajednica" (1991 [1983]), a u svjetlu recentnih sagledavanja postimperijalizma. Nakon preispitivanja Andersonova poimanja carstava i imperijalnog naslijeđa kao aspekata njegove argumentacije o "modularnom" nacionalizmu, predlaže se komplementarni koncept "zamišljenih Drugosti". Temelj konceptu čine teorije antagonizma i agonizma, Carla Schmitta i Chantal Mouffe, koje potkopavaju pretpostavke liberalne demokracije. Argumentacija rada temelji se i na Weberovim idealnim tipovima te se razlažu četiri idealna tipa "zamišljenih Drugosti": bliski neprijatelji, povijesni neprijatelji, civilizacijski neprijatelji i geopolitički neprijatelji. Svaki od tih oblika Drugosti i neprijateljstva ilustriraju se primjerima, poglavito iz Bosne i Hercegovine i Turske. Bliski neprijatelji oslikavaju Freudovu ideju "narcizma malih razlika"; povijesni neprijatelji izlika su za odbacivanje pluralizma u sadašnjosti; civilizacijski neprijatelji pretpostavljaju prostorne i vremenske datosti koje prkose pomirenju; geopolitički neprijatelji preoblikuju druge nesnošljivosti, posebno postimperijalna neprijateljstva, kao rasjede međunarodnih političkih napetosti.

Ključne riječi: postimperijalizam, nacionalizam, Drugost, Balkan, Turska

UVOD: OBLICI NACIONALIZMA I IMPERIJA

Tijekom četrdesetak godina otkako je nastao, koncept zamišljenih zajednica Benedicta Andersona imao je zavidnu putanju. Benedict Anderson svoju je tvrdnju nagovijestio pesimističnom procjenom: "Za razliku od većine drugih izama, nacionalizam nije nikada uspio proizvesti vlastite velike mislioce: on nema Hobbesa, Tocquevillea, Marxa ili Webera" (1991 [1983]: 5). Ta se procjena pokazala kao samoispunjujuće proročanstvo. Dok su drugi teoretičari, poglavito Gellner (2009 [1983]), Hobsbawm (1990), Chatterjee (1993) i, recentnije, Wimmer (2002, 2020)

Zahvale: Vrlo sam zahvalan Karin Doolan na pomoći i uvidima.

i Malešević (2013) dali ključan doprinos konceptualizaciji i kritici nacionalizma, Anderson dominira područjem studija nacionalizma.

Kao i sam nacionalizam, koncept zamišljene zajednice pokazao se izrazito "modularnim" (Anderson, 1991: 4; vidi i Malešević, 2013) i brzo je potaknuo istraživanja u različitim disciplinama i područjima. Andersonova glavna tvrdnja: da je tiskarski kapitalizam krajem 19. i početkom 20. stoljeća potaknuo nastanak zajedničkog osjećaja horizontalne zajednice, identiteta i povijesne sudbine među pismenom buržoazijom koja je o svijetu i sebi čitala na istome domaćem jeziku, imala je i svoje protivnike. Partha Chatterjee (1993), primjerice, smatrao je da je dinamika nacionalne imaginacije bila "rascjepkana" i posredovana u kolonijalnome kontekstu tako da u svojoj srži razlikuje (post)kolonijalne nacionalizme od onih u metropolitanskoj Europi i Sjevernoj Americi.[1] U cjelini, međutim, pojam je postao sveprisutan u društvenim i humanističkim znanostima. Uspon i širenje toga pojma neizbježno su za sobom povukli i učinke površnoga pojednostavljivanja. Osobito je to vidljivo u činjenici da je sastavna uloga carstava i imperijalizma kao povijesnih prethodnika zamišljenih zajednica i iskušenja za zamišljene zajednice nacionalizma nestala iz analitičkoga vidokruga. To je ironično uzme li se u obzir Andersonova zaokupljenost carstvom u *Zamišljenim zajednicama*. Znakovito je da je najdulje poglavlje naslovljeno "Službeni nacionalizam i imperijalizam", a Anderson se kroz cijelu knjigu opetovano vraća carstvima 19. stoljeća.

Kako bi postavio povijesnu pozornicu za svoju teoriju nacionalizma, Anderson prikazuje dva prijašnja društvena i politička sustava u odnosu na koje se nacionalizam definirao: vjersku zajednicu i dinastičko kraljevstvo. Potonje, oslonjeno na "osnovne principe vertikalnosti" (Anderson, 1991: 20), u njegovu prikazu ima otprilike jednako značenje kao i carstvo. Andersonovo (1991: 19) sažimanje monarhije i carstva djeluje kao okvir za horizontalan, homogenizirajući zamah nacionalizma:

> U svojoj je biti, naime, "ozbiljna" monarhija dijametralno suprotna svim modernim koncepcijama političkog života. Vladavina kralja uvjetuje da se sve organizira oko jednoga, glavnog centra. Njegov je legitimitet božanskog podrijetla, ne potječe od naroda koji se, konačno, sastoji od podanika, a ne od građana. Prema modernom poimanju, suverenost te države poštuje i provodi bezuvjetno i jednako na svakom četvornom centimetru zakonom pokrivena područja. Ali po starom su načinu zamišljanja, po kojem su države definirane svojim središtem, granice bile porozne i suvereniteti su se neprimjetno pretapali jedni u druge.

[1] Usredotočujući se na Fidži, Kelly i Kaplan (2001) također dovode u pitanje Andersonovo izostavljanje kolonijalnoga upravljanja i njegova odnosa s kolonijalnim nacionalizmima i državnim projektima. Umjesto bujanja "mašte", oni u prvi plan stavljaju pravne i političke postupke zastupanja i njihovu vertikalnu, a ne horizontalnu, dinamiku moći. Za eksplicitno razmatranje odnosa između nacionalizma i modernosti općenito vidi Wimmer (2002, 2020) i Malešević (2013).

> Odatle, možda paradoksalno, potječe i lakoća kojom su predmoderna carstva i kraljevstva mogla tako dugo održavati vlast nad neizmjerno heterogenim, ponekad čak i razmrvljenim populacijama.

Nacije kao zamišljene zajednice i carstva kao tvorevine dinastičke vlasti stoga pokazuju niz proturječnosti koje jedna drugu osnažuju: horizontalno/vertikalno; građani/podanici; homogen/heterogen; nepropusno/propusno; granice/međe.[2]

Izdvajanje carstava od proučavanja nacionalizma osobito je zanimljivo u kontekstu geopolitičkih promjena u kasnom 20. i ranom 21. stoljeću. S Andersonova stajališta, početkom 1980-ih, povijest 20. stoljeća mogla se neupitno tumačiti kao trijumf nacionaliz(a)ma nad carstvom/carstvima. Dva trenutka raskola i preobrazbe svjedočila su raspadu carstava i popratnome nastanku novih država. Boljševička revolucija praćena završetkom Velikoga rata i Versajskim ugovorom poslala je kontinentalna carstva Habsburgovaca, Otomana, Prusa i Romanovih u ropotarnicu povijesti, dok su desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata svjedočila globalnome valu dekolonizacije, a s njime i kraju Britanskoga, Francuskog, Nizozemskog, Španjolskog i Portugalskog Carstva.[3] Padom Berlinskoga zida i završetkom hladnoga rata, 1989. godina označila je treći ključni trenutak pada carstava i ponovnoga nacionalnog preporoda (Walton, 2021).

Ne čudi stoga što su devedesete odzvanjale hvalospjevima kraju povijesti i trajnim, ako već ne potpuno mirnim hegemonijama liberalno-demokratske nacionalne države. U dva desetljeća otad, međutim, carstvo je uzvratilo udarac u različitim oblicima i načinima, umnogome novom ruhu.[4] Još uvijek traju rasprave o tome zaslužuje li neosporna globalna hegemonija Sjedinjenih Američkih Država, kao posljedica hladnoga rata, da se tu zemlju doživljava kao carstvo, posebno uzme li se u obzir otpor koji ta hegemonija izaziva (Johnson, 2004). Antropolozi (Stoler, 2013, 2016) te postkolonijalni i dekolonijalni kritičari (Chakrabarty, 2000; Duara, 2004; Gopal, 2019; Mehta, 1999; Mishra, 2013; vidi i Tlostanova, 2018) preispitivali su trajne učinke kolonijalnih carstava u sadašnjosti, dok mislioci ljevice, primjerice

---

[2] Te oprečnosti imaju i vremensku dimenziju. Kao što Anderson dalje tvrdi, samo je nacija podložna sekularnome, linearnom, "homogenom, praznom vremenu" (1991: 26).

[3] Sâm Anderson lijepo sažima tu povijest: "Prvi je svjetski rat dokrajčio doba visokog dinastizma. Do 1922. godine nestali su Habsburgovci, Hohenzollerni, Romanovi i Otomani. Umjesto Berlinskog kongresa stvorena je Liga *naroda*, iz koje nisu bili isključeni neeuropljani. Otad je legitimna internacionalna norma bila nacionalna država, tako da su se čak i preživjela carstva u Ligi predstavljala pod nacionalnim stijegom, a ne u carskoj uniformi. Nakon kataklizme Drugoga svjetskog rata plima nacionalizma dosegnula je vrhunac. Do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća čak je i portugalski imperij postao stvar prošlosti" (1991: 113, kosa slova u izvorniku).

[4] Procjena imperijalne logike i naslijeđa Britanskoga *Commonwealtha*, autora Phillipa Murphyja (2018), zaslužuje spomen, koliko zbog provokativnoga naslova, *Novo ruho Carstv*a, toliko i zbog britke analize.

Hardt i Negri (2000, 2019) tvrde da su suvremeni kapitalizam i njemu svojstvena otuđenost sami po sebi carstvo. U konačnici, kao što sam tvrdio drugdje (Walton, 2019a, 2021), zagrobni životi određenih carstava kao kolektivnih sjećanja postali su sve živopisniji i životniji.

U svjetlu te nedavne povijesne i geopolitičke pozadine, prilika za ponovnu procjenu odnosa između carstva i nacije, imperijalizma i nacionalizma, kasni. Širi cilj ovog rada jest analizirati postimperijalne nacionalizme temeljeno na njihovim konstrukcijama Drugosti i neprijateljstva, a što, u čast Andersonu, nazivam *zamišljenim Drugostima*. Kao prvo i najvažnije, tvrdim da su zamišljene Drugosti diskurzivno bitne za zamišljene zajednice, onako kako to sâm Anderson nije potpuno objasnio.

NACIONALIZAM, DRUGOST, ANTAGONIZAM

Za Andersona, nacionalizam je potvrda uobičajenoga, osebujnog skupa osobina koje definiraju zajednicu i u vremenu i u prostoru. Nacionalizam podrazumijeva neku vrstu alkemije ili vješte varke, ovisno o tome koja vam je metafora draža, a koja preobražava društvenu i kulturnu raznolikost u jednoobraznost, prostornu i povijesnu heterogenost u homogenost. No, Andersonovo naglašavanje homogenizirajućega djelovanja tehnologije tiskanih medija umanjuje značaj ključnoga katalizatora u promjeni oblika nacionalizma: konstitutivnih Drugih koji su kategorički isključeni iz nacije. Kao i svi pozitivni oblici identiteta i zajednice, nacionalizam podrazumijeva negativno načelo i o njemu ovisi. Razgraničenje nacije postiže se mnogostrukim isključenjima; zamišljene Drugosti sablasne su sjene zamišljenih zajednica.[5]

Val kritike, koji počinje sa Schmittom (2007 [1932]), a vrhunac doživljava u radu Mouffe (2000), urodio je pojmovnikom političkoga antagonizma, neslaganja i Drugosti, koji dopunjuje andersonovski pristup nacionalizmu. Dok Schmitt i Mouffe ciljaju na liberalno-demokratsku nacionalnu državu, a ne na nacionalizam kao takav, njihova promišljanja su primjenjiva na zamišljene razlike nacionalizma u cjelini. Za oboje, područje političkoga podijeljeno je nepomirljivim sukobima interesa i senzibiliteta; politika koja pokušava odagnati mogućnost antagonizma proturječna je i naivno utopijska. Mouffe je jezgrovita:

> Pod "političkim" podrazumijevam dimenziju antagonizma svojstvenu ljudskim odnosima, antagonizma koji može poprimiti mnoge oblike i pojaviti se u različitim vrstama društvenih odnosa. "Politika", s druge strane, ukazuje na skup

[5] Rasprava i razvoj koncepata različitosti i Drugosti u filozofiji, psihologiji, kritičkoj teoriji te feminističkoj i postkolonijalnoj kritici izlaze iz okvira onoga čime se bavim u ovome radu; vidi ključne doprinose de Beauvoir (1949), Derride (1973), Husserla (1931), Lacana (1966), Levinasa (1961), Saida (1978) i Spivak (1988).

praksi, diskursa i institucija koje nastoje uspostaviti određeni poredak i organizirati ljudski suživot u uvjetima koji su uvijek potencijalno konfliktni jer su zahvaćeni dimenzijom "političkoga" (Mouffe, 2000: 101).

Kao filozofija i praksa, liberalizam zanemaruje neizbježno područje političkoga: "Na vrlo sustavan način, liberalna misao izbjegava ili zanemaruje državu i politiku, i umjesto toga kreće se u tipičnome, uvijek ponavljajućem polaritetu dviju heterogenih sfera: etike i ekonomije, intelekta i trgovine, obrazovanja i vlasništva" (Schmitt, 2007 [1932]: 101). S tom zamjenom političkih nacionalizama s liberalnima [a onda i s liberalno-(post) vestfalskim međunarodnim političkim poretkom općenito], usporedivo je poricanje konstitutivne uloge Drugosti u oblikovanju nacionalnih zamišljenih zajednica i antagonizama koje takvi nacionalni Drugi bilježe.

Za liberalno-demokratske teoretičare nacionalne države, dvojbe nacionalizma i Drugosti svode se na problem ksenofobije. Ksenofobija bilježi prostornu, povijesnu i društvenu nemogućnost potpune jednoobraznosti u nekoj naciji – etničke, rasne, jezične ili druge. Stranac koji prebiva unutar teritorijalnoga područja neke zamišljene zajednice dovodi u pitanje njezinu hipostaziranu homogenost i stoga pobuđuje mnogo kompenzacijskih odgovora. Neliberalni nacionalizam odgovara pokušajem brisanja drukčijega, bilo protjerivanjem bilo asimilacijom, dok liberalno-demokratski nacionalizam traži prilagodbu kroz diskurzivne i pravne aranžmane gostoljubivosti, pluralizma i multikulturalizma (Derrida, 2000).[6] Međutim, kako je to Brown (2006) pokazala, liberalni projekti trpeljivosti "upravljaju zazorom" tako da podupiru većinske privilegije i moć unutar nacionalne države. Ako neliberalne politike otvoreno zagovaraju ksenofobiju, liberalno-demokratska nacionalna država nastoji upravljati ksenofobijom kao objektom upravljanja – što Wendy Brown naziva "umijećem vladanja" trpeljivosti (Brown 2006; vidi i Foucault, 1991). Liberalna vladavina koristi legitimitet skandala ksenofobije u svojoj sredini. Kao što Schmitt predviđa, liberalizam (pogrešno) tumači ksenofobiju kao etički i ekonomski problem koji je iznimka od liberalno-demokratske politike, a ne kao zasebnu političku tvorevinu.

Ksenofobija određuje i granice liberalnog kozmopolitanizma, tog univerzalizirajućeg projekta liberalizma koji ima svoje korijene u Kantovu pojmu "vječnoga mira" (Kant 1983 [1795]).[7] Benhabib, jedna od Kantovih najbritkijih suvremenih zagovor-

[6] Za opsežne, klasične rasprave o liberalizmu, multikulturalizmu i politici razlika, vidi Taylor (1994), Kymlicka (1996) i Connolly (2005).

[7] Znakovito je da Kantova temeljna izjava o kozmopolitizmu osuđuje narode zbog njihove sklonosti sukobu: "Narodi se, kao države, mogu prosuđivati kao pojedinci koji se u svom prirodnom stanju (tj. stanju nezavisnosti od vanjskih zakona) uzajamno vrijeđaju već time što žive jedni uz druge i od kojih svaki, radi svoje sigurnosti, može i treba od drugoga tražiti da stupi s njim u poredak, sličan građanskome, gdje se svakome može osigurati njegovo pravo" (Kant, 1983 [1795]: 115).

nica, nedoumicu kozmopolitizma shvaća kao sukob između suvereniteta nacionalne države i "ljudskoga prava" na gostoljubivost, u filozofskome smislu: "Napetost, katkad čak i kobno proturječje, opipljivi su: sustav moderne države zapeo je između *suvereniteta* i *gostoljubivosti*, između povlastice da se odabere biti strankom kozmopolitskih normi i ugovora o ljudskim pravima te obveze da se ta ljudska prava priznaju svima" (Benhabib, 2006: 31, kosa slova u izvorniku; vidi i Derrida, 2000). Prema toj izjavi, kozmopolitizam se samo ovlaš dotiče pitanja Drugosti u odnosu na "ljudsko pravo" gostoljubivosti, odnosno pravo stranaca da očekuju kako neće biti izloženi nasilju samo zbog svojega statusa autsajdera unutar neke homogene zajednice. Princip suvereniteta države uključuje potencijalnu provjeru tog univerzalnog prava. Ksenofobija je iz te perspektive groteskna ekspresija suvereniteta države, koja zahtijeva liberalni nadzor.

Osim odbačenog, ali formativnog odnosa s liberalnom demokracijom i kozmopolitizmom, ksenofobija kao koncept izrazito se lišava povijesnoga konteksta: spaja mnogo različitih genealogija Drugosti u jednu apstrakciju. Ponajprije, ksenofobija nije u stanju objasniti mnogobrojne povijesti i uobličavanja Drugosti koje se nalaze u kontekstu postimperijalnoga nacionalizma. Kao što tvrde Stoler, McGranahan i Perdue (2007) imperijalne tvorevine preživljavaju i prožimaju suvremene nacionalne države: postimperijalne zamišljene Drugosti koje djelomično tvore nacionalne zamišljene zajednice upravo su takva jedna imperijalna tvorevina. Kritika zamišljenih Drugosti stoga nadilazi kritiku ksenofobije, koja ostaje ograničena logikom same nacionalne države. U onoj mjeri u kojoj je razlika u nacionalnoj državi imperijalno naslijeđe, to nije iznimka, nego postimperijalno stanje "mogućega" (Burbank i Cooper, 2023), koje nadilazi sâmo političko. Drugim riječima, imperativan je pogled na varijante Drugosti koje posreduju države-nacije, posebice postimperijalne države-nacije.

NACIONALNI DRUGI: INAČICE ZAMIŠLJENIH DRUGOSTI

> (Nacija) je zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena… *Zamišljena* je zato što pripadnici čak i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihova zajedništva… Nacija se zamišlja kao *ograničena* jer čak i najveće nacije koje broje i milijardu ljudi, imaju određene, iako rastezljive, granice s one strane kojih se nalaze druge nacije… Nacija se zamišlja kao *zajednica* zato što se bez obzira na stvarnu nejednakost i izrabljivanje koje mogu u njoj vladati, ona uvijek poima kao snažno, horizontalno drugarstvo (Anderson, 1991: 6 – 7, kosa slova u izvorniku).

Andersonova trodijelna definicija nacije kao *zamišljene, ograničene zajednice* nudi obrazac i za promišljanje o nacionalnim Drugima – zamišljenim Drugostima. Nacionalni Drugi zamišljeni su kao istodobno inherentno ograničeni i drukčiji od nacionalne zajednice. Nacionalni Drugi *zamišljen* je jer pripadnici čak i najmanjega nacionalnog Drugog nikada neće upoznati, susresti pa čak ni čuti za većinu onih iz svoje skupine. Nacionalni Drugi *ograničen* je jer čak i najveći od njih ima određene, premda rastezljive, granice, s one strane kojih se nalaze i nacija i ostali Drugi. Nacionalni Drugi *razlikuje se od nacionalne zajednice* jer se, bez obzira na stvarnu mnogostrukost koja u njemu može prevladati, nacionalni Drugi uvijek smatra nespojivim s nacijom.

Kao i nacije, nacionalni Drugi zamišljeni su i ograničeni. Za razliku od nacija, međutim, nacionalni Drugi podrazumijevaju proturječje, a ne identitet, između *zamišljajućeg/ih subjek(a)ta* i *zamišljenog objekta*. Dok bezbroj pojedinaca koji zamišljaju naciju zamišlja sebe kao njezin dio, nacionalni Drugi zamišlja se kao odvojen od nacije i nespojiv s njom. I ponovo, kao ni nacije, ni nacionalni Drugi nisu univerzalni. Posebni, razgraničeni Drugi, umjesto čovječanstva u cjelini, dovode do stvaranja zamišljenih nacionalnih zajednica i posreduju njima. Stoga nacionalni Drugi nisu figure apsolutne negativnosti, oni posjeduju niz kvaliteta koje ih jasno razlikuju od nacije o kojoj je riječ. Naposljetku, kao i nacije, nacionalni Drugi smatraju se homogenima. Podjele i razlike unutar nacionalnih Drugih nisu bitne za njihov diskurzivni status esencijaliziranih figura Drugosti u odnosu na naciju.

Unutar skupine nacionalnih Drugih, tri su skupine odmah vidljive: manjine, prijatelji i neprijatelji. Kao što je spomenuto u gornjoj kratkoj raspravi o ksenofobiji, manjine su unutarnja nedoumica zamišljene homogenosti nacije. Izbjeglice; imigranti i postimigranti; podjarmljeni starosjedioci; etničke, jezične i vjerske skupine odvojene od srodnih nacija nakon rata (Brubaker, 1995): popis manjina kao nacionalnih Drugih širok je. Različite političke struje primjenjuju razne vladine strategije i taktike u odnosu na manjine kao nacionalne Druge, u rasponu od asimilacije do snošljivosti. Međutim, u onoj mjeri u kojoj je nacija homogena, ograničena zamišljena zajednica, manjina kao pojam unutarnje zamišljene Drugosti neizbježna je. Nacija ne može ostati ravnodušna prema svojim manjinama.

Nasuprot tomu, prijatelji su vanjski oblik zamišljene Drugosti. Narodi ujedinjeni etničkim, vjerskim ili jezičnim vezama; razne međusobno povezane "europske" nacionalne države; liberalne demokracije ili socijalističke nacionalne države općenito: prijateljski oblici zamišljene Drugosti sveprisutni su, čak i ako se izraženo razvijaju kroz vrijeme i mijenjaju i prema određenim političkim pitanjima. Oni tipično uključuju tvrdnje o zajedništvu i povezanosti: političkoj, kulturnoj, etničkoj, vjerskoj, koje premošćuju postojeće razlike. Kao nacionalni Drugi, prijatelji su suprotnost manjinama; oni su vanjski i slični, dok su manjine unutarnje i različite.

Naposljetku, neprijatelji kao nacionalni Drugi, i vanjski su i različiti u odnosu na narod. Kao i zamišljene zajednice i drugi oblici zamišljene Drugosti, neprijatelji su homogenizirani kolektivni subjekti. Međutim, ta homogenost nije pitanje horizontalnoga drugarstva koje Anderson pripisuje romantičnome nacionalizmu. Upravo suprotno, neprijatelji su homogeni zbog zamišljene prijetnje, prikrivene ili otvorene, koju predstavljaju narodu.

U ostatku članka usredotočit ću se ponajprije na neprijatelje: vanjske, različite Druge u odnosu na naciju, kako bih rasvijetlio karakterističnu topologiju zamišljenih Drugosti u postimperijalnome kontekstu, koji drugdje nazivam "postimperijima" (Walton, 2021). U tome mi smjernice i nadahnuće pružaju dva prethodnika. Brubakerov (1995, 1996) "trijadni neksus" nacionalnih manjina, nacionalizirajućih država i vanjskih nacionalnih domovina prilagodljiv je model za analiziranje politika manjina, prijateljstva i neprijateljstva u kontekstima u kojima su nacionalne države i njihove granice nekoć bile imperijalne. Svojim pojmom "zbačene većine", Gingrich (2002; vidi i Hann, 2022) upućuje na politiku resantimana koja prožima neoimperijalne tvorbe nacionalne nesnošljivosti u postimperijalnome kontekstu. Moj je cilj dopuniti i upotpuniti Brubakerove i Gingrichove ključne spoznaje ukratko navodeći vrste zamišljenih Drugosti koje žive u postimperijalnim nacionalnim državama.

METODA

Varijante neprijateljstva opisane u radu nisu taksonomija u strogom smislu – njihova je vrijednost uglavnom heuristička i usmjerena na razjašnjenje pitanja Drugosti i antagonizma u odnosu na Andersonovu teoriju nacionalizma, dopunjenom doprinosima drugih teoretičara nacionalnih država i njihovih konstitutivnih ideologija poput Brubakera i Gingricha kao i Schmittovih i Mouffeinih opažanja da su neprijateljstvo i antagonizam inherentne značajke političkog života. Iako prepoznajem da među navedenim autorima postoje teorijske tenzije, koje bi bilo vrijedno razmotriti u posebnom radu, u ovom se radu neki aspekti njihovih uvida produktivno povezuju. Dodatno, kako bih konstruirao svaku kategoriju nacionalne Drugosti, oslanjam se na Weberovo shvaćanje idealnih tipova. Kao što je tvrdio Weber, idealni tip je koncept koji postoji u "utopijskom" (1949: 90) odnosu prema protejskim stvarnostima proživljenog društvenog života (vidi također Rosenberg, 2016). Kao i sve utopije, idealni tipovi su paradoksalni. Oni, po definiciji, nisu stvarni, ali temeljem svoje idealnosti izoštravaju i fokusiraju aspekte društvene stvarnosti koji bi inače mogli ostati nejasni:

> Idealni tip nastaje jednostranim *isticanjem* jednog ili više gledišta i sintezom velikog broja difuznih, diskretnih, više ili manje prisutnih i povremeno odsutnih *konkretnih pojedinačnih* pojava, koje se prema tim jednostrano naglašenim sta-

> jalištima slažu u jedinstveni *analitički* konstrukt (*Gedankenbild*). U svojoj konceptualnoj čistoći, taj mentalni konstrukt (*Gedankenbild*) ne može se empirijski pronaći nigdje u stvarnosti. To je *utopija*. Povijesno istraživanje suočava se sa zadaćom utvrđivanja, u svakom pojedinačnom slučaju, u kojoj se mjeri taj idealni konstrukt približava ili odudara od stvarnosti (Weber, 1949: 90, naglasak u izvorniku).

Idealna tipologija nacionalnih neprijatelja razrađena u ovom radu njegov je glavni doprinos.

Primjeri za ilustriranje idealnih tipova nacionalnih neprijatelja proizlaze iz mojih dugogodišnjih istraživanja na Balkanu i u Turskoj. Istraživanja su uključivala ekstenzivan terenski rad u Istanbulu te kraća istraživanja u različitim kontekstima, napose u Bosni i Hercegovini. Istraživački materijal prikazan u ovom radu temelji se na metodi promatranja sa sudjelovanjem, a u analizi prikupljenog materijala korištena je analiza diskursa. U radu su prikazani istraživački uvidi koji ilustriraju predloženu idealnu tipologiju nacionalnih neprijatelja jer jasno prikazuju značajke i logike koje idealni tipovi neprijateljstva žele naglasiti.

Četiri tipa neprijateljskih Drugih smetaju postimperijalnim nacijama: *bliski neprijatelji*, *povijesni neprijatelji*, *civilizacijski neprijatelji* i *geopolitički neprijatelji*. Ključno je da su granice među tim kategorijama propusne i u praksi se često pretapaju: bliski je neprijatelj često povijesni protivnik, proizišao iz civilizacijskih razloga koji se prelamaju u geopolitičkome sukobu. Usprkos tomu, diskurzivna logika i konačne značajke svakoga idealnog tipa zamišljene Drugosti nisu jednake. Nadalje, za razliku od nacija, nacionalni su neprijatelji u množini. Dok su nacije po definiciji zamišljene kao jednina, neprijatelji koji muče naciju, osobito postimperijalnu naciju, najčešće su u većemu broju. Bliski, povijesni, civilizacijski i geopolitički neprijatelji supostoje i mogu se urotiti. U nastavku razlažem četiri tipa neprijateljskih nacionalnih Drugih koji proizlaze iz postimperijalnih nacionalnih uvjeta u posthabsburškim i postotomanskim kontekstima.

BLISKI NEPRIJATELJI

Kad se putuje hrvatskim dijelom jadranske obale, od dalmatinskih gradova Zadra ili Splita do Dubrovnika, to putovanje prekida neobičan geopolitički relikt carstva. Grad Neum, naslijeđe Karlovačkoga mira iz 1699. godine, kojim je uspostavljena osmanska tampon-zona između Raguze/Dubrovnika (Dubrovačka Republika) i mletačkih dalmatinskih teritorija, danas je jedina morska luka Bosne i Hercegovine. Nakon raspada Jugoslavije devedesetih godina 20. stoljeća, Neum i njegovu dva-

desetak kilometara dugu obalu od Hrvatske prema sjeveru i jugu dijeli međunarodni granični prijelaz.

Čak i kratak prolazak kroz Neum dovoljan je da se prisjetimo politike opterećene etničkim razlikama u današnjoj Bosni i Hercegovini. Prema zakonu, prometni znakovi na cestama u Bosni pisani su dvama pismima: latinicom i ćirilicom. Dakle: Dubrovnik/Дубровник. U Neumu, međutim, najvećim dijelom žive bosanski Hrvati, koji sebe dijelom definiraju kroz latinično pismo i njegovu pripadnost katoličanstvu te kroz popratno odbacivanje srpskoga pravoslavlja. U Neumu se mogu vidjeti ćirilični nazivi mjesta na službenim natpisima pošarani crnim sprejem.

Slika 1. Blisko neprijateljstvo: pošaran prometni znak u Neumu, Bosna i Hercegovina.

U postimperijalnom kontekstu, nacionalni identitet i neprijateljstvo često se zapravo odnose na čuvenu Freudovu sintagmu “narcizam malih razlika” (1961 [1930]: 61). Hrvati i Srbi; Uzbeci i Kirgizi; protestanti i katolici u Sjevernoj Irskoj; pakistanski i indijski punjabi; ciparski Grci i Turci; u postimperijalnim i postkolonijalnim kontekstima, politička legitimacija često počiva na naglašavanju povijesnih, lingvističkih i etničkih razlika među zajednicama, iako se nekomu izvana razlike mogu činiti beznačajnima. Na Balkanu, Cipru, u Južnoj Aziji, Sjevernoj Irskoj i šire, kraj imperijalne vladavine i posljedično vezivanje političkih prava i privilegija za esencijalizirane nacionalne identitete, za posljedicu je imalo bujanje bliskih neprijatelja, koji se na narcisoidan način suprotstavljaju u neznatnim razlikama. Neum je znakovit: za govornike istoga dijalekta, čiji se izgovor većine riječi uglavnom ne razlikuje,

pismo postaje predmet spora i meta nasilja. Bliski su neprijatelji susjedi, rođaci, bivši prijatelji.

Narcizam malih razlika često je svojstven bliskim neprijateljima ondje gdje je državna moć predmet sukoba i natjecanja unutar uspostavljene nacionalne države u kojoj nijedna skupina nema monopol nad nasiljem. Suprotno tomu, u postimperijalnim kontekstima u kojima, kako to Gingrich naziva, "zbačene većine" nasilno pokušavaju ponovo nametnuti svoju nadmoć, blisko neprijateljstvo povlači suprotan učinak: asimilaciju i poricanje Drugosti, a ne narcisoidno preuveličavanje malih razlika. Primjerice, rana republikanska Turska, sastavljena od ruševina Otomanskoga Carstva, svjedočila je snažnome državnom projektu poricanja Drugosti u ime jezične, etničke i vjerske homogenizacije. Bliskim Drugima – Kurdima, posebice, ali i Alevima i brojnim drugima (Tambar, 2013; Walton, 2017) – potpuno je uskraćen status Drugih. Danas, mnogo godina poslije, predatorski odnos Rusije prema Ukrajini naveo je Vladimira Putina na nevjerojatno poricanje Drugosti, posebno u njegovoj nadrealnoj povijesnoj mješavini: "O povijesnome jedinstvu Rusije i Ukrajine" (Putin, 2021). Putin nastavlja skretati pozornost s okrutnoga nasilja rata u Ukrajini, niječući bilo kakvu značajnu razliku između Ukrajinaca i Rusa.

POVIJESNI NEPRIJATELJI

Kao i mnogi drugi dijelovi Bosne i Hercegovine, Banja Luka, administrativni glavni grad poluautonomnoga političkog entiteta poznatog kao Republika Srpska, mjesto je nedavnoga etničkog čišćenja. Godine 1993., bosanski Srbi protjerali su brojnu muslimansku zajednicu iz grada (kao i hrvatske katolike koji su ondje živjeli) i sustavno uništili svih šesnaest njezinih džamija iz osmanskoga doba. Ferhat-pašina džamija, najveća i najznamenitija džamija, 2016. godine obnovljena je uz znatnu financijsku i logističku pomoć Turske. Mnogih drugih džamija u vizuri grada još nema ili su tek djelomično obnovljene. To uključuje Arnaudiju, drugu po veličini banjalučku džamiju, koja se još uvijek obnavlja.

U proljeće 2019., Arnaudija je bila meta skrnavljenja, simptoma upornih neprijateljstava koja u Republici Srpskoj još uvijek tinjaju. Vandali su tijekom noći provalili na gradilište i po unutrašnjim zidovima djelomično obnovljene džamije ispisali grafite pune mržnje. Osim srpskoga[8] i kukastog križa, jedan znakovit pisani zahtjev glasio je "Turk Rauss" (Dnevni Avaz*,* 2019).[9]

[8] Četveroslovni srpski križ sastoji se od bijeloga križa na crvenoj podlozi; na svakome od kvadranata podloge nalazi se bijelo ognjilo, simbol koji se često jednostavno prikazuje kao "C" (ćirilično "S"). Iako se srpski križ ističe na srpskome grbu i raznim službenim državnim ikonografijama, on služi i kao simbol krajnje desnoga srpskog nacionalizma.

[9] Gramatički, njemačka fraza trebala bi glasiti "Türke raus"; kroz slova "SS" napisana u obliku munje i prikvačena na "raus", autor je vjerojatno želio naglasiti povezanost s nacizmom.

Jedan učinkovit način diskurzivnog izrezivanja bliskih drugih iz nacionalnoga tijela jest njihovo povezivanje s povijesnim neprijateljima, čime ih se potpuno isključuje iz poteškoća koje dolaze s bliskošću: blizine, sličnosti, srodstva. Kroz ratišta u bivšoj Jugoslaviji devedesetih godina 20. stoljeća, srpski nacionalistički ideolozi nazivali su bosanske i kosovsko-albanske muslimane "Turcima", naglašavajući neprijateljsku povijesnu Drugost temeljenu na stoljećima otomanske vladavine na Balkanu. Kao što je to Sabatos (2020) pokazao, Turčin ostaje moćna figura Drugosti u kontekstu "graničnoga orijentalizma" (Gingrich, 1998) u srednjoj Europi, iako je taj povijesni neprijatelj služio mnogim ciljevima i vremenom poprimio različite osobine (vidi i Walton, 2019b). Takva je povijesna Drugost poznata u postimperijalnim kontekstima, u kojima se sadašnji neprijatelji preoblikuju u neprijatelje iz prošlosti.

Poput bliske Drugosti, povijesno neprijateljstvo, kao oblik nacionalističkoga marginaliziranja, u postimperijalnome kontekstu pokazuje dvoličnost. S jedne strane, nacionalizmi žrtve često tumače sadašnjost kao poprište kontinuiranoga sukoba i prijetnje u odnosu na nekadašnja carstva. Treba se samo sjetiti srpskoga i grčkog nacionalizma (da i ne spominjemo druge na Balkanu i Bliskom istoku) u odnosu na Otomansko Carstvo; gruzijske, baltičke, poljske i ukrajinske nacionalizme u odnosu na romanovsku i sovjetsku prošlost; ili Hindutvu u odnosu na Mogulsko carstvo.[10] S druge strane, nacionalizmi "zbačenih većina" i nekadašnjih imperijalnih sila često jasno izražavaju reflektivnu i restaurativnu nostalgiju (Boym, 2001) nekadašnjih carstava. Neoosmanizam u Turskoj (Walton, 2010b, 2017, 2019; Yavuz, 2020), nostalgija za pjesmom *Rule, Britannia* u Engleskoj, posebno u vrijeme Brexita, te Putinovo ratoborno zazivanje Romanovih i sovjetskih prethodnika jasno pristaju tom kalupu.

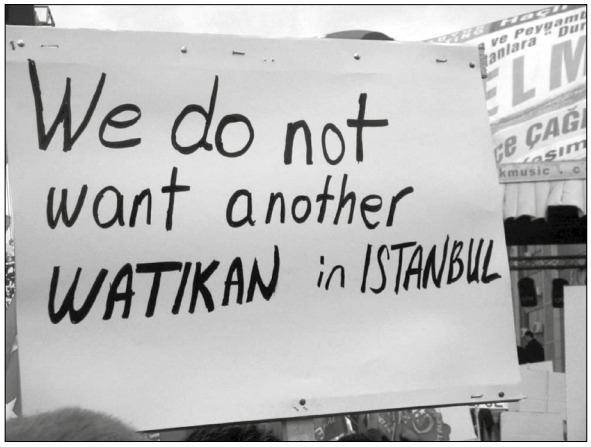
CIVILIZACIJSKI NEPRIJATELJI

U danima prije dolaska pape Benedikta XVI., u studenome 2006., Istanbul je bio na iglama. Službeni razlog Benediktova posjeta Bosporu bio je planirani susret s ekumenskim patrijarhom Bartolomejem, označen kao trenutak povijesnoga pomirenja Rima i Carigrada, katoličanstva i pravoslavlja. No papa Benedikt se nadao i da će tijekom svojega posjeta popraviti odnos s "muslimanskim svijetom". Dva mjeseca prije toga zgrozio je muslimane diljem svijeta kad je na predavanju na Sveučilištu u Regensburgu citirao zloglasnu izjavu bizantskoga cara Manuela II. Paleologa iz 14. stoljeća: "Pokažite mi što je to točno novoga Muhamed donio i u tome pronaći

[10] Zanimljivo je da novija imperijalna prošlost Britanskog Carstva manje zanima aktiviste Hindutve. Barem jedan razlog za to jest činjenica da se britanski povijesni neprijatelj ne može preslikati na bliskog neprijatelja onako kako to Mogulsko carstvo može ideološki razumjeti indijske muslimane.

ćete samo stvari zle i neljudske, poput njegove zapovijedi da šire vjeru koju je propovijedao" (BBC News, 2006).

Nekoliko dana prije dolaska pape Benedikta, turska desničarska islamistička nacionalistička stranka *Saadet* (Spas) financirala je masovni skup u nešto zabačenijoj četvrti Istanbula (Walton, 2017: 58 ff.). Vjersko ogorčenje i nacionalistički zanos isprepleli su se na dirigiranome prosvjedu. Prokazivanje suvremenoga Križarskog rata protiv islama, utjelovljenog u liku pape Benedikta, kao i američkoga rata u Iraku koji se tada još vodio, bilo je sveprisutno. Jedan nevješto sročen natpis bio je otkrivajući: "Ne želimo još jedan Watikan u Istanbulu."

Slika 2. Civilizacijsko neprijateljstvo: prosvjed protiv pape Benedikta XVI. u Istanbulu, studeni 2006.

Otkako je objavljen prije tridesetak godina, Huntingtonov "Sukob civilizacija" (1993) izazvao je brojne, opravdane kritike. Njegova slika svijeta rascjepkanoga duž esencijaliziranih kulturnih granica koje završavaju političkim sukobom, bila je pesimistično paranoična i odbacivala je brojne, neočekivane oblike sinteze i hibridnosti u prividnim pukotinama civilizacije. I unatoč prividu povijesne britkosti, Huntingtonovo isticanje civilizacijskih razlika, suprotnih povijesnome međudjelovanju, kao izvora geopolitičkog sukoba, bilo je potpuno lišeno povijesnoga konteksta. Međutim, ono što teza o "sukobu civilizacija" nije imala u deskriptivnoj vjerodostojnosti, nadoknadila je preskriptivnom koristi. Posljednjih godina intelektualci koje su angažirale vladajuće stranke u Moskvi, Pekingu, Ankari i drugdje počeli su se priklanjati Huntingtonu i navoditi ga kao nadahnuće za regionalnu politiku civilizacijske hegemonije. Trenutačna tragedija u Ukrajini nevjerojatna je posljedica takvoga civilizacijskog razmišljanja, ali ni u kojem slučaju nije jedinstvena.

Poput bliskih i povijesnih neprijatelja, za postimperijalne nacionalizme civilizacijski neprijatelji moćne su figure Drugosti. Prema antagonističkoj logici civilizacija, nekadašnja carstva rastočena su u međusobno nespojive kulturne esencije. Takvo civilizacijsko razmišljanje priziva oprečnu mimezu. Islamofobno prizivanje Benedikta XVI. izazvalo je jednak civilizacijski odgovor: islamistički turski nacionalisti odgovorili su ustrajući na muslimanskome, a ne kršćanskom identitetu Istanbula ("Ne želimo Watikan ovdje!"). Nedavni prijepor oko ponovne prenamjene Aje Sofije u džamiju 2021. zornije je prikazao postimperijalni značaj civilizacijskog nacionalizma i neprijateljstva; ta prenamjena posebno je označena kao uzvraćanje turskim i islamskim civilizacijskim neprijateljima (Eldem, 2021). Kao što se to vidi iz rata u Ukrajini, postimperijalne civilizacijske ideologije, nacionalistički osjećaji i militantnost međusobno se ojačavaju uz krvave posljedice. Da uzmemo još jedan primjer, krajnje desničarska islamofobna/bjelačka nacionalistička mreža koja se okuplja oko internetske stranice "Vrata Beča", što je aluzija na otomanske opsade Beča 1529. i 1683., šalje svoje volontere da pomažu graničnim ophodnjama bugarskih nacionalista na bugarsko-turskoj granici (Bodissey, 2016).

GEOPOLITIČKI NEPRIJATELJI

Dvije godine prije neuspjeloga putovanja pape Benedikta XVI. u Istanbul, Turska je svjedočila izdavačkoj senzaciji. Šund-roman *Metal Fırtına* (Metalna oluja), koji su zajednički napisali Orkun Uçar i Burak Turna, postao je jedan od najpopularnijih turskih romana, prodan u nekoliko stotina tisuća primjeraka, iznjedrivši najmanje devet nastavaka (tri je napisao Uçar, a Turna šest) (Walton, 2010a). Slogan koji krasi naslovnicu vješt je mamac: "Američka okupacija Turske... SAD napada Tursku... Bombardiranje je u tijeku... Obruč se steže..." (Uçar i Turna, 2004).

Iako roman *Metalna oluja* nije primjer književnoumjetničke vrijednosti, svakako je oštra satira. Američki predsjednik George W. Bush prikazan je kao nesposoban evangelistički ekstremist kojim lako manipuliraju makijavelistički likovi, uključujući Donalda Rumsfelda i Condoleezzu Rice. Sjedinjene Američke Države žele vratiti poništeni mirovni ugovor koji su 1920. godine u Sèvresu potpisali Osmansko Carstvo i pobjedničke Savezničke sile iz Prvoga svjetskog rata, što bi, prema *Metalnoj oluji*, za posljedicu imalo podjelu Turske između Grčke i Armenije. U jednoj ključnoj sceni, pilot američkoga borbenog aviona, inače kurdskoga podrijetla, sravnjuje sa zemljom *Anıtkabir*, veličanstveni mauzolej Mustafe Kemala Atatürka u Ankari: "Na ekranu se prikazivala slika *Anıtkabira*. Svi su bez daha sjedili pred televizorom, uronjeni u tu mrtvu tišinu, gledajući te prizore. Nitko nije govorio, postojali su samo dim i ruševine *Anıtkabira*, razorene baš kao i duh svih prisutnih" (Uçar i Turna, 2004: 159).

Slika 3. Geopolitičko neprijateljstvo: uspješan turski šund-roman Metalna oluja.

Huntington je predložio da se geopolitički antagonizam objasni civilizacijom, ali unatoč tomu što se civilizacijski i geopolitički neprijatelji često preklapaju, oni nisu istoznačnice. Civilizacijsko neprijateljstvo pitanje je esencijalizirane kulturne i povijesne razlike, dok se geopolitičko neprijateljstvo više odnosi na *realpolitik* sukoba u sadašnjosti. Geopolitičko je neprijateljstvo ogoljeli antagonizam, formalni konflikt političkih interesa koji nadilazi pozitivni "sadržaj" kulturnih, vjerskih, etničkih, povijesnih i lingvističkih razlika. U *Metalnoj oluji* Sjedinjene Američke Države uništavaju grob Atatürka i, šire, Tursku zbog svoje neoimperijalne težnje za moći.

Međutim, kao što pokazuje *pulp fiction* Uçara i Turne, geopolitičkom neprijateljstvu rijetko nedostaje nadopuna drugim oblicima neprijateljstva. Kao najformalniji idealni tip antagonizma, geopolitički integrira i druge oblike nacionalnog neprijateljstva. U *Metalnoj oluji* rat američkog agresora protiv Turske ponajprije je stvar geopolitičkog neprijateljstva, ali konkretni razarač *Anıtkabira* simbol je središnjega bliskog neprijatelja u današnjoj Turskoj, Kurda. Kroz knjigu se provlači i kršćansko civilizacijsko neprijateljstvo prema islamu. Iako izmišljena, *Metalna oluja* dramatično ilustrira kako geopolitičko neprijateljstvo u postimperijalnome kontekstu mnogostruke oblike antagonizma – bliski, povijesni i civilizacijski – spaja u konglomerat nacionalnih neprijatelja.

Ta postimperijalna geopolitička "ambalaža" neprijateljstava nije samo hrana za pisce džepnih romana. U "O povijesnome jedinstvu Rusa i Ukrajinaca", Putin (2021) navodi cijeli niz povijesnih, civilizacijskih i geopolitičkih neprijatelja, koji zajedno opravdavaju i podržavaju njegov pristup bliskosti ukrajinske Drugosti, a on je poricanje. Povijesni neprijatelji uključuju (okvirnim kronološkim redoslijedom) mongolsku Zlatnu Hordu, Poljsko-Litavsku Uniju, Habsburško Carstvo, Stepana Banderu i desničarske ukrajinske nacionaliste tijekom Drugoga svjetskog rata i, najviše, naciste. Sinegdohičan niz prikazuje civilizacijskoga neprijatelja: liberalizam, Zapad, posthladnoratovske Sjedinjene Američke Države. Ta mješavina antagonista sklopljena je u jedinstvenu geopolitičku prijetnju Rusiji. Invazija na Ukrajinu, kako nacionalistička tako i neoimperijalistička, groteskni je izraz te vrtoglave postimperijalne mješavine neprijateljstava.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE: NACIONALIZAM KAO POSTIMPERIJALNA OSTAVŠTINA

Kao što Burbank i Cooper (2010) tvrde u svojoj sveobuhvatnoj povijesti carstava, jedno od ključnih obilježja imperijalnog upravljanja – posebno u nemodernim kontekstima –njegova je relativna fleksibilnost prema Drugosti.

> Mnoga su carstva koristila Drugost kao oruđe vladavine, osiguravajući da veze elita i grupa s vladarom budu jače od međusobnih veza imperijalnih podanika. Druga su carstva težila konformizmu među *insajderima* i istiskivala ili ocrnjivala one koji nisu bili slični. Carstva su miješala i modificirala te strategije; sposobnost primjene taktike Drugosti na različite segmente njihove populacije može biti ključ njihove političke izdržljivosti. Carstva su se, u dobru i zlu, izravno bavila razlikama; nacionalne države imale su ideju – možda iluziju – da se razlika može prevladati privlačnošću nacionalne ideje i sudjelovanjem u državnim institucijama, ili negativno, isključivanjem, protjerivanjem i prisilnom asimilacijom (Burbank i Cooper, 2010: 458).

U ovom se radu tvrdi da težnju nacionalnih država i nacionalizama da "prevladaju" razlike treba propitivati kao ideologiju koja zamagljuje političku praksu samog nacionalizma. Unatoč, ili točnije, zahvaljujući inzistiranju nacionalizma na homogenosti zamišljene zajednice, razlike i neprijateljstva su potrebni da bi se ona održala. Ne samo da nacionalizam proizvodi bliske neprijatelje, povijesne neprijatelje, civilizacijske neprijatelje i geopolitičke neprijatelje – oni također proizvode nacionalizam.

Balkan i istočni Mediteran, geografija zasićena postimperijalnim naslijeđem (Todorova, 2007 [1997]), ilustriraju živopisne formacije nacionalnih neprijateljstava.

No, argument ovog rada nije nimalo provincijalan. Diljem svijeta, nacionalizam u svojim višestrukim kontekstima pokazuje usporedivu dinamiku Drugosti i neprijateljstva. U mjeri u kojoj je to slučaj, nacionalizam općenito zahtijeva tumačenje kao postimperijalno stanje koje esencijalizira protejske razlike koje su karakterizirale nenacionalna carstva (Burbank i Cooper, 2010). Andersonov izvorni argument jasno je upućivao na takav projekt i ovaj je rad doprinos tome, no sveobuhvatniji znanstveni projekt tumačenja nacionalizma kao postimperijalnog naslijeđa ostaje nedovršen.

FINANCIJSKA POTPORA

Istraživanje i pisanje članka financijski je podržalo Europsko istraživačko vijeće (ERC) u sklopu okvirnog programa Europske unije za istraživanja i inovacije Obzor 2020 (projekt REVENANT, ugovor o dodjeli bespovratnih sredstava broj 101002908).

SUKOB INTERESA

Autor izjavljuje da nema sukoba interesa.

ETIČKO ODOBRENJE

Autor izjavljuje da nije bio dužan dobiti etičko odobrenje svoje institucije za provođenje istraživanja, ali potvrđuje da je pri prikupljanju podataka slijedio dobre prakse etičnosti istraživanja.

PRISTUP PODACIMA I TRANSPARENOST

Nije primjenjivo.

LITERATURA

Anderson B (1991 [1983]). *Imagined Communities*. London i New York: Verso.

BBC News (2006). *Pope Sorry for Offending Muslims*. 17. rujna. http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5353208.stm (5. lipnja 2025.)

Benhabib S (2006). *Another Cosmopolitanism (The Berkeley Tanner Lectures).* New York: Oxford University Press.

Bodissey B (2016). The Last Remaining Fight for Freedom. *Gates of Vienna,* 7. srpnja. https://gatesofvienna.net/2016/07/the-last-remaining-fight-for-freedom/ (1. veljače 2025.)

Boym S (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

Brown W (2006). *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Brubaker R (1995). National Minorities, Nationalizing States, and External Homelands in the New Europe, *Daedalus,* 1 (2): 107-132.

Brubaker R (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* New York: Cambridge University Press.

Burbank J i Cooper F (2010). *Empires in World History: Power and the Politics of Difference.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Burbank J i Cooper F (2023). *Post-Imperial Possibilities. Eurasia, Eurafrica, Afroasia.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Chakrabarty D (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Chatterjee P (1993). *The Nation and Its Fragments.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Connolly W (2005). *Pluralism.* Durham, NC: Duke University Press.

de Beauvoir S (2011 [1949]). *The Second Sex*. Borde C i Malovany-Chevallier S (prev.). New York: Vintage Books.

Derrida J (1973). *Speech and Phenomena and Other Essays on Husserl's Theory of Signs.* Allison DB (prev.) Evanston, IL: Northwestern University Press.

Derrida J (2000). *Of Hospitality: Anne Dufourmantelle Invites Jacques Derrida to Respond*. Bowlby S (prev.). Stanford, CA: Stanford University Press.

Dnevni Avaz (2019). Fašistički grafiti na zidovima Arnaudije. 10. travnja. https://avaz.ba/vijesti/bih/474588/fasisticki-grafiti-na-zidovima-arnaudije (4. lipnja 2022.)

Duara P (2004). *Decolonization (Rewriting Histories)*. London: Routledge.

Eldem E (2021). The Reconstruction of Hagia Sophia into a Mosque: A Historian's Perspective, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association,* 8 (1): 243-260.

Foucault M (1991). Governmentality. U: Burchell G, Gordon C i Miller P (ur.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, 87-104.

Freud S (1961 [1930]). *Civilization and Its Discontents.* Strachey J (prev.). New York: W.W. Norton & Co.

Gellner E (2009 [1983]). *Nations and Nationalism.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Gingrich A (1998). Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe. U: Baskar B i Brumen B (ur.). *Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. II.* Ljubljana: Institut za multikulturne raziskave, 99-128.

Gingrich A (2002). When Ethnic Majorities Are 'Dethroned': Towards a Methodology of Self-Reflexive, Controlled Macrocomparison. U: Fox RG i Gingrich A (ur.). *Anthropology, by Comparison.* London: Taylor & Francis, 225-248.

Gopal P (2019). *Insurgent Empire: Anticolonial Resistance and British Dissent*. London: Verso.

Hann C (2022). The Agony of Ukraine. *Focaal Blog*, 11. ožujka. https://www.focaalblog.com/2022/03/11/chris-hann-the-agony-of-ukraine/ (2. lipnja 2022.)

Hardt M i Negri A (2000). *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hardt M i Negri A (2019). Empire, Twenty Years On, *New Left Review,* 120: 67-92.

Hobsbawm E(1990). *Nations and Nationalism Since 1780.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Huntington S (1993). The Clash of Civilizations, *Foreign Affairs,* 72 (3): 22-49.

Husserl E (2012 [1931]). *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology.* Boyce-Gibson WR (prev.). New York i London: Routledge.

Johnson C (2004). *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire*. New York: Holt Paperbacks.

Kant I (1983 [1795]). To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch. U: Humphrey T (prev.). *Perpetual Peace and Other Essays.* Indianapolis, IN: Hackett Publishing, 107-143.

Kelly JD i Kaplan M (2001). *Represented Communities: Fiji and World Decolonization.* Chicago: University of Chicago Press.

Kymlicka W (1996). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. New York: Oxford University Press.

Lacan J (1977 [1966]). *Écrits. A Selection.* Sheridan A (prev.) New York i London: W.W. Norton & Co.

Levinas E (1961). *Totality and infinity: an essay on exteriority*. Hingham, MA: Kluwer Boston.

Levinas E (1999 [1970]). *Alterity and Transcendence.* Smith MB (prev.) New York: Columbia University Press.

Malešević S (2013). *Nation-States and Nationalisms: Organization, Ideology and Solidarity*. Cambridge: Polity.

Mehta US (1999). *Liberalism and Empire: A Study in Nineteenth Century British Liberal Thought*. Chicago: University of Chicago Press.

Mishra P (2013). *From the Ruins of Empire: The Revolt Against the West and the Remaking of Asia*. New York: Penguin Books.

Mouffe C (2000). *The Democratic Paradox.* London i New York: Verso.

Murphy P (2018). *The Empire's New Clothes: The Myth of the Commonwealth.* New York: Oxford University Press.

Putin V (2021). On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. *Kremlin.ru,* 12. srpnja. http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181 (3. lipnja 2022.)

Rosenberg MM (2016). The Conceptual Articulation of the Reality of Life: Max Weber's Theoretical Constitution of Ideal Types, *Journal of Classical Sociology,* 16 (1): 84-101. https://doi.org/10.1177/1468795X15574414

Sabatos C (2020). *Frontier Orientalism and the Turkish Image in Central European Literature*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Said E (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.

Schmitt C (2007 [1932]). *The Concept of the Political: Expanded Edition.* Schwab G (prev.). Chicago: University of Chicago Press.

Spivak G (1988). Can the Subaltern Speak? U: Nelson C i Grossberg L (ur.). *Marxism and the interpretation of Culture*. Chicago: University of Illinois Press, 271-313.

Stoler AL (ur.). (2013). *Imperial Debris: On Ruins and Ruination*. Durham, NC: Duke University Press.

Stoler AL (2016). *Duress: Imperial Durabilities in Our Times*. Durham, NC: Duke University Press.

Stoler AL, McGranahan C i Perdue PC (ur.). (2007). *Imperial Formations*. Santa Fe, NM: SAR Press.

Tambar K (2013). *The Reckoning of Pluralism: Political Belonging and the Demands of History in Turkey*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Taylor C (1994). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tlostanova M (2018). *What Does It Mean to Be Post-Soviet? Decolonial Art from the Ruins of the Soviet Empire?* Durham, NC: Duke University Press.

Todorova M (2007 [1997]). *Imagining the Balkans*. 2nd Edition. New York: Oxford University Press.

Uçar O i Turna B (2004). *Metal Fırtına*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Walton JF (2010a). Hungry Wolves, Inclement Storms: Consuming American Power in Turkey in the Age of the War on Terror. U: Kelly J, Jaregui B, Mitchell S i Walton JF (ur.). *Anthropology and Global Counterinsurgency*. Chicago: University of Chicago Press, 105-115.

Walton JF (2010b).Practices of Neo-Ottomanism: Making Place and Space Virtuous in Istanbul. U: Göktürk D, Soysal L i Türeli İ (ur.). *Orienting Istanbul: Cultural Capital of Europe?* New York: Routledge, 88-103.

Walton JF (2017). *Muslim Civil Society and the Politics of Religious Freedom in Turkey.* New York: Oxford University Press.

Walton JF (2019a). Introduction: Textured Historicity and the Ambivalence of Imperial Legacies, *History and Anthropology,* 30 (4): 353-365. https://doi.org/10.1080/02757206.2019.1612387

Walton JF (2019b). Sanitizing Szigetvár: On the Post-Imperial Fashioning of Nationalist Memory, *History and Anthropology,* 30 (4): 434-447. https://doi.org/10.1080/02757206.2019.1612388

Walton JF (2021). Post-Empire: A Prolegomenon to the Study of Post-Imperial Legacies and Memories. *Working Papers WP* 21-03. November. Göttingen: Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity.

Weber M (1949). *The Methodology of the Social Sciences*. Shils EA i Finch HA (prev. i ur.). Glencoe, IL: The Free Press.

Wimmer A (2002). *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wimmer A (2020). *Nation Building: Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Yavuz H (2020). *Nostalgia for the Empire: The Politics of Neo-Ottomanism*. New York: Oxford University Press.

Imagined Otherness: On Post-Imperial Nationalisms

Jeremy WALTON https://orcid.org/0000-0002-3378-7095
Department of Cultural Studies, University of Rijeka, Croatia
jeremy.walton@uniri.hr

SAŽETAK

The paper revisits Benedict Anderson's revolutionary claim in "Imagined Communities" (1991 [1983]) in the light of recent approaches to post-imperialism. After re-examining Anderson's understanding of empires and imperial legacies as integral to his argument on "modular" nationalism, the paper proposes a complementary concept of imagined otherness. The concept draws on the theories of antagonism and agonism developed by Carl Schmitt and Chantal Mouffe, which challenge the assumptions of liberal democracy. The argument is further grounded in Max Weber's notion of ideal types, from which four ideal types of "imagined otherness" are derived: proximate enemies, historical enemies, civilizational enemies, and geopolitical enemies. Each form of otherness and enmity is illustrated primarily with examples from Bosnia and Herzegovina and Turkey. Proximate enemies reflect Freud's idea of the "narcissism of small differences"; historical enemies serve as a pretext for rejecting pluralism in the present; civilizational enemies presuppose spatial and temporal conditions that resist reconciliation; and geopolitical enemies reconfigure other forms of intolerance—particularly post-imperial hostilities—into the fault lines of international political tensions.

Key words: post-imperialism, nationalism, otherness, the Balkans, Turkey